

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Yakibova Dilnoza Saidirasulovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
magistranti

DARS JARAYONLARIDA KASBLAR OLAMIGA KIRISHNING METODIK ASOSLARI

Annotatsiya: Maqolada ta'lim jarayonining muhim qismi hisoblangan kasb ta'limi uning mezonlari, o'quvchilarda kasb tanlovining yuzaga kelishi, taanlovi kabi masalalari, uning metodik va pedagogik asoslari ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pedagogika, mehnat ta'limi, o'qituvchilar, kasb tanlovi, metodika, dars jarayoni, notiqlik san'ati.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng bu sohaga e'tibor yanada kuchaydi. Yangi turdagi ta'lim, jumladan maktabdagi mehnat ta'limi va uni negizida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirib, kollejlarda o'qishni davom ettirishga tayyorlash uchun kasb-hunar ta'limi muassasalari tashkil etilishi jadallashtirilmoqda. Minglab kasblar ichida qaysi birini tanlash, shaxsning unga moyilligi, layoqati va qiziqishlarining mos kelishi yoki kelmasligini bilish, shaxs istiqbolida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada bolalarga qiziqtirgan kasblar haqida ko'plab ma'lumotlarni maktabgacha ta'lim muassasalarida kasb olami haqidagi dastlabki tushunchalar, boshlang'ich mehnat ko'nikmalari o'yinlar orqali beriladi¹.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida kasb-hunarga yo'naltirish ishlari 1-9 sinflarda uzluksiz tarzda o'quvchilarga berish, shaxsning psixologik-pedagogik tashxisi asosida amalga oshiriladi. Bu jarayonni kasbga yo'naltiruvchi mehnat ta'limi o'qituvchilari, mutaxassislar, psixologlar, asosiy fan o'qituvchilari va sinf rahbarlari amalga oshiradilar. Kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik hududiy tashxis markazlari bu ishlarni muvofiqlashtiradi hamda metodik rahbarlik qiladi. har bir umumiy o'rta ta'lim maktablarida har yili tuziladigan va maktab direktorii rahbarlik qiladigan kasb-hunarga yo'naltirish

¹ Boshlang'ich ta'lim Konsepsiyasi. Boshlang'ich ta'lim jurnali № 6-1998 y.

komissiyalari faoliyat ko'rsatadilar. Komissiyalar bitiruvchilarga tanlagan akademik litsey va kasb-hunar kollejlarning tayyorlov yo'nalishlariga yakuniy xulosalar asosida tavsiyanomalar beradi. Kasb-hunarga yo'naltirishning ayrim elementlari o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tahlili va oliy ta'lim muassasalarida, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining bo'linmalarida, mudofaa vazirligi va oliy ta'limdan keyingli ta'lim muassasalarida hamda maktab bitiruvchilarini akademik litsey, KHK va oliy ta'lim muassasalarida o'qishni davom ettirishi, korxonalarda ishlashida kasb tanlash ishlari ham amalga oshirilishi chuqur va kengaytirish holatlari davom etadi.

Mamlakatda kasbga yo'naltirish yaxlit tizimi asta-sekin shakllanmoqda. Mazkur yagona tizim hozirgi holatida maktab, akademik litsey, kasb-hunar kolleji, kasb-hunarga yo'naltirish markazlari, yoshlar ijtimoiy harakati, oliy o'quv yurtlari, bandlik xizmatining tegishli davlat tuzilmalari, mulkchilik shaklidan qat'iy nazar korxonalar va muassasalar o'z tarkibiy tuzilmalarida hamda ularning o'rtasidagi ikki tomonlama va ko'p tomonlama hamkorlik faoliyatlarni bugungi kunda mavjud me'yoriy-huquqiy hujjatlar zaminida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish borasidagi ishlarni asta-sekin tashkil etmoqdalar. Bu borada qayd etilgan o'quv muassasalar, korxonalar va tashkilotlarni tegishli kadrlar bilan ta'minlash, ayniqsa: psixologlar, kasbiy maslahatchilar, psixofiziologlar, sotsiologlar va boshqalarni tayyorlashni ko'paytirish hisobiga shakllantiriladi².

Buni inobatga olgan holatda pedagogik institut va universitetlarda tayyorlanayotgan mehnat ta'limi va kasb-hunar o'qituvchilarini o'quv rejalarida bo'lajak o'qituvchilar faoliyatida O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish kursining o'qitish metodikasiga e'tibor katta. O'quvchilarni – bo'lajak kasbini ongli ravishda tanlashi, tanlagan kasbi yuzasidan t o'la axborot va ma'lumotlarga ega bo'lishi uchun 8-9 sinflarning birinchi yarmida ishlab chiqarish asoslari kursida etarli materiallar kiritilgan hamda ularni t o'la hajmida o'zlashtirishga xos imkoniyatlarni yaratilishi ko'zda tutilgan.

Shunday qilib, o'quvchilarni 5-7 sinflarida tanlagan mehnat ta'limi zaminida o'zlashtirgan bilim-ko'nikmalari, umumta'lim fanlari asosida kasblar t o'g'risidagi bilib olgan axborotlar hamda maktab va maktabdan tashqari tizimlardagi dars va ommaviy mashg'ulotlarda kasblar t o'g'risida olayotgan ma'lumotlar ularga ongli ravishda aniq bir kasbni tanlashga olib keladi. SHuni inobatga olgan holda, 9-sinfda maktab tizimida olib borilgan kasb tanlash ishlarini, 9-sinflarda esa, kasb tanlashga xos tashkiliy-ommaviy va hamkorlik tadbirlarini olib borilishi rejalangan. Ular yuzasidan quyidagi o'quv-mavzu rejalar ishlab chiqilgan³. Mavzular tezis holatda yoritilgani uchun, ularni qo'shimcha materiallar, sxema va boshqa ma'lumotlarni har tomonlama o'rganishga yo'naltirilgan. Unga kasb tanlashga xos pedagogik-psixologik va metodik materiallarni qo'shimcha manbalardan foydalanib to'ldirish, boyitish, chuqurlashtirish va kengaytirish. Qo'shimcha materi allardan ko'pincha hududiy, mahalliy va ilg'or tajribalar yuzasidan ma'lumotlarga e'tiborni kuchaytirish. Mavzuga taaluqli xududiy akademik litsey va kasb-hunar kollejlarning faoliyatlarini o'quv-tarbiya ishlarini, kasblarga yo'naltirilgan materiallarni kengroq qilib ifodalang. Azkur mavzularni o'quvchilar mustaqil holatda o'zlashtirishga alohida e'tibor bering. O'quvchilar o'zlashtirayotgan materiallarni tizim yoki model holatiga keltirishga

² Mavlonova R.A., Raxmonqulova N. "Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi" T.: Ili-Ziyo 2009 y., – B. 73.

³ Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan avtoreferati. T.: 2003. – B. 15.

ko'proq e'tiborni yo'naltiring. Bu borada, o'quvchilarni o'quv materiallarini o'zlashtirish jarayonlarida ko'rsatayotgan harakatlarini quyidagicha yo'naltiring:

- 1) mavzuga xos materiallarni to'plash, tahlil etish, xulosa chiqarish;
- 2) turli manbalardan qo'shimcha materiallarni izlash va ularni aosiy materiallar bilan uyg'unlashtirish, kengaytirish va boyitish;
- 3) mavzuni mustaqil ravishda o'zlashtirish jarayonida mavjud bo'lgan muammolarni aniqlash, ularni echish holatini aniqlash hamda muammolarni bartaraf etish tadbirlarini belgilab olish;
- 4) agar mavzuni o'zlashtirish jarayonini tajribaga qo'yish va uni o'tkazish usullari bilan maqsadga erishishni talab etsa, demak, mazkur usullardan unumli foydalanishga alohida e'tibor berish zarur;
- 5) mazkur mavzularni ayrimlarini tadqiqot usullari bilan o'zlashtirish metodikaini aniqlab hamda uni amalda tadbiq etish.

Shunday qilib, mazkur to'plamda kasbga yo'naltirish masalalarini o'quvchilar, asosan, mustaqil ravishda o'zlashtirishlariga qaratilgan. Shu bilan birga quyidagi mavzulardan birini tanlab pedagogika, psixologiya va kasb tanlash bilan uyg'unlashtirilgan holda ifodalashni tavsiya etiladi:

1. Referat ishi mavzusini g'oyasiga binoan quyidagi shakllarda ishlab chiqiladi:
 - loyihalar tayyorlash;
 - modellar ishlab chiqish;
 - takomillashtirilgan dasturlar;
 - dasturilamal rejalar va hakoizolar.
2. Referat ishini himoya natijasidan kelib chiqqan holda komissiya qaroriga binoan amalga tadbiq etish uchun viloyat rahbarlariga tegishli tavsiyalar beriladi.
3. Referat ishini to'la amalga tadbiq etilishiga qarab tinglovchi-xodimni tegishli mahalliy tashkilotlar rahbariyati tomonidan moddiy va ma'naviy taqdirlash masalalari qo'yiladi. Bitiruv ishi yuzasidan kafedradan tayinlangan ilmiy rahbar sizga amaliy yordam ko'rsatadi.
4. Referat ishiga tavsiya etilgan mavzular:
 - I. Kasb-hunar ta'limi pedagogikasining dolzarb muammolari:
 1. Kasb-hunarga yo'naltirilgan pedagogikasining dolzarb muammolari;
 2. Kasb-hunarga yo'naltirilgan pedagogik jarayonni optimallashtirish;
 3. Muammoli ta'lim;
 4. Qo'shimcha darslar;
 5. O'quv jarayonidagi ishchi o'yinlar;
 6. O'quvchilarni o'quv-ishlab chiqarish jarayonida faolligini oshirish;
 7. Pedagogik mehnat ilg'orlarining tashkiliy-metodik tizimining asoslari;
 8. Tayanch konspektlarni tuzish metodikasi;

9. Pedagogik tajriba va g`oyalar;
10. Pedagogning ilmiy laboratoriyasi;
11. Pedagogik tajriba va ijodkorlik;
12. Pedagogik mahorat;
13. Pedagogik faoliyatda mantiq;
14. Pedagog etikasi;
15. Pedagogikada notiqlik san`ati⁴;

Shunday qilib, maktab tizimidagi hamda mehnat ta`limi negizidagi kasb tanlashni hamda maktabdagi sinf va sinfdan tashqari ishlarda o`quvchilarni kasb-hunarga yo`naltirish asoslarini muntazam ravishda olib borishi ishlab chiqildi, tadbiiq etilishi belgilandi, mezon va darajalari keltirildi. Keltirilgan materiallar turli shaklda, hajmda va holatlarda keltirilmoqda.

O`qituvchining kasb-hunar tanlashda uning qobiliyati qizishi hisobga olinmasligi. O`qituvchining kasb-hunarni tanlashdan uning aniq kasbga bo`lgan qiziqishi qobiliyati salomatligi va boshqa omillari har tomonlama o`rganilmaydi, natijada o`quvchining shaxsiy mayli qiziqishiga emas balki o`qituvchining o`quv rejasiga asoslanib umumiy kasb tanlashga xos o`qishga turli mazmundagi tarbiyaviy tadbirlarda ishtirok etishga madaniy-axloqiy ishlarni tashkil etish va o`tkazishga majburan jalb etiladiganga o`xshab ketadi. Bunday tabiiy xolat oqibatida har ikkala shaxsda (o`qituvchi o`quvchi) ham kasb tanlash ishlarda faollik tashabbuskorlik ijodkorlik yo`qoladi. O`qituvchining o`quvchilarni kasb-hunarga yo`naltirish talim-tarbiyaviy ishini aniq va ijodiy rejalashtirmasligi. Bu sabab mehnat ta`limining yagona o`quv rejasi tarbiyasiga qo`yilgan talabning bir xilligi hamda ota-kasb va ustoz-shogird tizimlaridagi kasb manaviyatiga e`tiborsiz qarash natijasidir. Natijada o`qituvchi dars jarayonida reja va dasturdan kelib chiqib o`quvchini mehnat va kasb tanlashni manaviy shakllantirish imkoniyatlarining didaktik adabiyotlarga boy manaviy merosimiz durdonalariga diniy manbalarga o`lkashunoslik materiallariga tayangan holda ta`limining tarbiyaviy tomoniga aloxida e`tibor bermaydi. O`qituvchi dasturga yoki darslikka suyanib qolmasligi o`quvchilarning qiziqish va o`z imkoniyatlariga qarab tanlanlangan kasbga ota-kasb va ustoz-shogird talablariga tayanib ish olib bormasligi. O`quvchi diqqatini, qalbini, ongi va foliyatini zabt eta olmaydigan xohlagan kasbini tanlashgan voz kechish ularning manaviy extiyojini qondira olmaydigan mohir ustalar va mutaxassislar ijodi va foliyatini ijodiy o`rganishdan uzoqligi salbiy ta`sir qiladi⁵.

O`qituvchilarning mehnat jarayonida va ularni kasb-hunarga yo`naltirish yuzasidan talim va tarbiyadagi uzviy birlikning yo`qligi. Mazkur yo`nalishdagi kamchiliklar shu bilan izohlanadiki mehnat talimining dars jarayonida uning tarbiya va kasb-hunarga yo`naltirish qonuniyatlari undagi tarbiya jarayonini tashkil etishda talim qonuniyatlariga yetarlicha e`tibor qilinmaydi. Mehnat talimi dars jarayonida o`quvchilarni kasb-hunarga yo`naltirish o`quv materiallari vositasida to`plangan bilim malaka va ko`nikmalar ijtimoiy foydali madaniy foliyat jarayonida qo`llanilmaydi. Darsdan va ta`lim muassasasidan tashqari ish

⁴ Azizxo`jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent TDPU. 2003 yil. – B. 92.

⁵ Azizxo`jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat (O`quv qodlanma). – T.: O`zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg`armasi nashriyoti, 2006 y. – B. 64-67.

sifatida tashkil etilmaydi uning natijalari darsda o'quvchilarning bilim foliyatini kasb tanlashning follashtirish uchun foydalanilmaydi. Eng asosiy o'qituvchilarni kasb-hunarga yo'llash ta'limini tarbiyaviy xarakteriga etiborning nihoyatda pastligi hisoblanadi. Respublikamizdagi fan o'qituvchilari ish tajribalarini o'rganish natijasida aniqlanganki aksariyat o'qituvchi va ustozlar talimning tarbiyaviy jarayoni tashkil etishdan iborat deb bo'lmaydilar degan xulosaga keldilar. Talimning tarbiyaviy xarakterini amalga oshirish uchun tarbiya qonunyatlarini o'quvchilarni kasb hunarga yo'llash talim qonunyatlarini negiziga sindirib yuborish xar bir mavzuni o'rganishda asosiy maqsad puxta bilim berish emas balki har tomonlama voyaga etgan o'quvchi shaxsni shakllantirishdan iborat bo'lmog'i ko'zda tutilishi kerak. Har bir maktab O'zbekistonda migratsiya vazifasini hisobga olgan holda atrofdagi ishlab chiqarish korxonalarini fermer xujaliklarini agrosanoat majmualarini shaxsiy uylarda tashkil etiladigan yakka mehnat foliyatlarini istiqboliga tayangan holda mehnat ta'limi negizida o'quvchilarni bir necha kasb-hunarga yo'naltirishning kasb-korlik tayyorgarlikka uyg'unlashtirishgan holda mustaqil ravishda belgilab oladi. Mehnat talimi jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishdan asta-sekin aniq kasb-korlikka tayyorgarlik mazmunida mehnat kasb ishlab chiqarish va boshqa sohalardagi materiallar uyg'unlashtirilgan holda aks etiladi⁶.

Mehnat ta'limi mazmunidan o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish jarayonida ularni kamida 3 ta kasbga tayyorgarlik holatini o'quvchilar amaliy foliyatlarini bozor mmosabatlari bilan uyg'unlashtirilgan holda aks etiladi. Negizida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish imkoniyatlarini anik kasb-korlikka tayyorgarlik o'quv rejasi dasturlari va didaktik materiallari yagona tarkibda va uzluksiz tamoyillar asoslariga binoan ishlab chiqiladi. Mehnat talimi zaminida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishgina umumiy mehnat umumiy texnika umumiy texnologiya umumiy ishlab chikarish umumiy kasblar yangi malumotlar bilan uyg'unlashtirilgan va uzviy bog'langan tizim xamda tamoyillar asoslarida o'zlashtirishni tashkil kilinadi. Mehnat talimida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda ularni kasb-korlikka tayyorgarlikning o'quv jarayonlarida noananviy vaziyatlar va yangi dars texnologiyalar uzluksiz hamda yangilangan holatda q o'llaniladi, kasb-hunarga yo'naltirishda ular o'quvchilarni o'zlashtirilgan mehnat va kasb-korlik bo'yicha tayyorlash jarayonlaridagi shakllanayotgan bilimlar ko'nikmalar mahoratlar malakalar va ijodkorliklar uzluksiz boyitilib kengaytirib va chuqurlashtirib boriladi, mehnat talimda o'quvchilarni kasb hunarga yo'naltirishni kasb-korlik tayyorgarligida nazariy bilimlarni o'zlashtirish xususiyatlarini inobatga olgan holda ularning asosiy qismlarini o'quvchilar darsdan tashqari va amaliy mashg'ulotlar jarayonida mustaqil ravishda uzviy bog'lab o'rganishga maxsus etibor beriladi. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish jarayonini uyg'unlashtirilgan mehnat va kasbkorlik bo'yicha tayyorlashda nazariy darslar amaliy mashg'ulotlar ishlab chikarish faoliyatlarni uzviy bog'langan jarayonda tashkil etiladi hamda boshqariladi. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'llash holatini uyg'unlashtirilgan mehnat va kasb-korlik bo'yicha tayyorlash jarayonlarning xususiyatlarini hisobga olgan holda ularda test reyting kim oshdi namoyishlarini ko'rgazmalarni ma'lum bir tizim va tamoyillar asosida uzviy bog'lab o'tkaziladi.

Mehnat jarayonlarini 1-sinf dan 9-sinf gacha o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirib umumiy talim fanlar bilan uzviy bog'langan hamda ularni kasbiy yo'naltirilgan holda boyitib

⁶ Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat (O'quv qodlanma). – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006 y. – B. 67.

kengaytirib va chuqurlashtirib olib boriladi. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish holatini uyg'unlashtirilgan mehnat va kasbkorlik buyicha tayyorlashni bog'cha maktab KXX ma'lum holda uzluksiz tizim va tarkibida tashkil qilinadi. Uyg'unlashtirilgan mehnat ta'limi va kasb-korlika tayyorgarlikka manaviy marifat huquqiy ekologik asoslari bilan uzviy bog'langan holatda o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirilgan jarayonlari o'zlashtirilishi ta'minlanadi.

Uyg'unlashtirilgan mehnat talimi va kasb-korlikka tayyorgarlikani maxsus tashkil etilgan o'quv-tarbiya jarayonlarini samarasini oshirishda ulardagi didaktik asoslarda muallifni ilmiy asoslangan o'quv materiallarning mazmunini tadqiqot shakllari metodlari va vositalari muntazam ravishda tadbiq etiladi shunda o'quvchilarni maktab sharoitida mehnat va kasbgacha tayyorgarlikka zaminni paydo bo'lgan hamda ular maktabni bitirgach kasb-hunar kolejlarga tegishli yo'nalishga tayyorlangan holda o'qishni davom etiradilar. Bu borada quydagi materiallardan zamin asosida kulanilsa maqsadga muvofiq bo'la oladi. O'zbekistonda mustaqillik davrining ta'lim-tarbiya tamoyillari birinchi navbatda ajdodlarimizning bu boradagi tajribalaridan faxrlanish tuyg'ularini tarkib toptirish va rivojlantirish bilan xarakterlanadi. Binobarin, fan va madaniyatning mumtoz namoyondalari qoldirgan ilmiy nazariy me'ros bugungi va kelgusi avlod tafakkuri doirasini kengaytirishga bevosita yordam beradi. O'zbekistonda yashovchi barcha aholining qo'lidadir. Mamlakatimizni erkin, boy ravnaq topayotgan mamlakat bo'lsin desak, farzandlarimiz baxtiyor va to'kin-sochin yashasin desak, islohotlarning ikkinchi bosqichida xam maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun butun kuch g'ayratimizni sarflamog'imiz darkor. Bu bosqich mamlakatimizning jadal rivojlanishi, uning qudrati xamda jaxon xalk ta'limiyatidagi obro'-e'tiborni kuchaytirish uchun mustahkam zamin yaratishga qaratilganidir. Ushbu maqsadlarga erishish bizning muqaddas burchimiz, kelajak avlodlar oldidagi ezgu majburiyatimizdir deyilgan asarda.

Xulosa qilib aytganda, integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini kasblar olami bilan tanishtirishni takomillashtirish tashkil etilgan sodda masalalarni yechish o'quvchilarning boshlang'ich sinflarda fanlar orasidagi bog'liqlik asosida bilimlarini chuqurlashtirish va kengaytirish, misol va masalalarni yechishni mashq qilish, barcha o'tilayotgan fanlarning hayot bilan bog'liq bo'lgan tomonlarini tushunishlariga imkon beradigan faoliyat turlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Boshlang'ich ta'lim Konsepsiyasi. Boshlang'ich ta'lim jurnali № 6-1998 y.
2. Abdullaeva Q. Ochilov M., K.Nazarov, S.Fuzailov, N.Bikbaeva «Boshlang'ich maktab darsliklarini yaratish mezonlari. T.: 1999.
3. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan avtoreferati. T.: 2003.
4. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent TDPU. 2003.
5. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat (O'quv qodlanma). - T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
6. Mavlonova R.A., Raxmonqulova N. "Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi" T.: Ili-Ziyo 2009.